

Yetişkinlerin Saldırganlık Eğilimlerinin Var Olmayan Hayvan Çiz Testi Aracılığıyla Değerlendirilmesi*

Sultanberk HALMATOV ¹, Zehra KEŞÇİ ¹, Pınar AKA ¹

ÖZ

Amaç: Saldırganlık çoğunlukla toplum tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur. Bundan dolayı insanlar saldırganlık dürtülerini gizleme eğilimindedirler. Saldırganlığı ölçmek için geliştirilmiş standart ölçekler ile bireylerdeki saldırganlık eğilimi değerlendirildiğinde birçok insan bilinçli olarak direnç gösterebilir. Özellikle saldırganlıkla ilgili soruları yanıtlarken gerçek duygularını yansıtmayabilirler. Projektif teknikler dolaylı bir yöntem olduğu için birey projektif teste verdiği cevabın önemini bilmez. Bu araştırmada bir projektif test olan “Var olmayan Hayvan Çiz Testi” uygulanarak yetişkin bireylerin saldırganlık eğilimleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Gereç ve Yöntemler: Araştırmada üniversitede eğitim görmekte olan 81 kadın (K), 73 erkek (E) toplam 154 öğrencinin çizdikleri resimler incelenmiştir. Katılımcılara önce var olmayan bir hayvan resmi çizmeleri ve resim bittikten sonra çizdikleri var olmayan hayvanı anlatan bilgilendirme yazısı yazmaları istenmiştir.

Bulgular: Araştırmaya toplam 154 öğrenci (K=81, E=73) katılmıştır. Öğrencilerin çizdikleri resimler incelendiğinde, resimlerin %44’ünde (n=69) saldırganlık belirtilerinin olduğu, %66’sında (n=85) ise saldırganlık belirtilerinin olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılan 73 erkek öğrencinin çizdiği resimlerin %54’ünde (n=40) saldırganlık belirtisi olduğu, %46’sında (n=33) ise saldırganlık belirtisi olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin çizdikleri resimlerin 40’ında saldırganlık belirtisi gözlenmektedir (n=40). Bu belirtilerin 29’u proaktif, 11’i de reaktif saldırganlık belirtileridir. Kız öğrenciler reaktif saldırganlık belirtisi olarak en çok diken resmi çizmişlerdir (n=8). Erkek öğrencilerin ise sadece 3’ü dikenli hayvan çizmiştir.

Sonuç: Araştırmaya katılan kadınların çizdikleri resimlerde reaktif saldırganlık ipuçlarına daha çok rastlanırken, erkeklerin çizdikleri resimlerde ise proaktif saldırganlık ipuçları daha fazladır. Bu sonuç saldırganlığı ölçen standart testler kullanılarak yapılmış olan önceki araştırmalarla benzerlik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Davranış; saldırgan davranış; yetişkin; psikolojik testler.

Evaluation of Aggression Tendencies in Adults through the Non-Existent Animal Drawing Test

ABSTRACT

Aim: Aggression is a situation, often undesired by the society. Therefore, people tend to hide their aggressive impulses. When the standard scales developed to measure aggression are used to assess aggression tendencies in individuals, many people may show resistance consciously. They may not reflect their true feelings, when answering the questions about aggression in particular. In the projective techniques, however, individuals cannot know the importance of their answer due to the indirect nature of these methods. In this study, the "Non-Existent Animal Drawing Test", a projective test, was applied to evaluate the aggression tendencies in adults.

Material and Methods: In this study, pictures drawn by a total of 154 students (81 females (F) and 73 males (M)), studying at a university, were examined. Participants were first asked to draw a picture of a non-existent animal, and then to describe, in writing, the non-existent animal they drew.

Results: A total of 154 students (F=81, E=73) were participated in the research. Considering the pictures drawn by the students, 44% (n=69) of the pictures was found to have signs of aggression, while 66% (n=85) had no signs of aggression. Of the 73 male students who participated in the study, 54% (n=40) showed signs of aggression, while 46%

1 Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Sağlık Bakım Hizmetleri Bölümü, Ağrı, Türkiye

* Bu çalışma 19-20 Aralık 2019 tarihleri arasında İstanbul’da düzenlenen 5. Uluslararası Sosyal, Beşeri ve Eğitim Bilimleri Kongresinde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Sultanberk HALMATOV, e-mail: halmatovs@gmail.com

Geliş Tarihi / Received: 13.07.2019, Kabul Tarihi / Accepted: 28.04.2020

(n=33) showed no signs of aggression. Forty of the pictures drawn by the male students in the study show signs of aggression (n=40). Of these signs, 29 were proactive and 11 were reactive signs of aggression. Female students were mostly found to draw spike pictures as a sign of reactive aggression (n=8). Only 3 of the male students, however, drew spiky animals.

Conclusion: Reactive aggression clues were more common in the pictures drawn by females included in the study, whereas proactive aggression clues were more common in the pictures drawn by males. This result is in line with previous studies using the standard tests that measure aggression.

Keywords: Behavior; assaultive behavior; adult; psychological tests.

GİRİŞ

Saldırganlık konusu davranış bilimciler için her zaman güncelliğini korumuştur. Literatür tarandığında saldırganlığı inceleyen çalışmalar oldukça fazladır (1-7). Bu çalışmaların arasında saldırganlığı etkileyen faktörler, saldırganlık türleri, saldırgan davranışının cinsiyet ve yaşa göre farkları gibi konular işlenmiştir (2). Saldırganlığı tanımlayan birçok farklı kaynak vardır (1-8). Bu kaynaklar incelendiğinde saldırganlık “başkalarına psikolojik ve fizyolojik zarar veren her türlü davranış” olarak tanımlanmaktadır (9). Ruhbilim terimleri sözlüğüne göre saldırganlık “bireyin kendi düşünce ya da davranışlarını, dıştaki direnmelere karşın zorla karşısındakine benimsetme çabası” olarak tanımlanmaktadır (10). Banshchikova’ya (11) göre saldırganlık, amacının başkalarını incitmek olan itici ve rahatsız edici davranışlardır. Saldırganlığı kendini ortaya koymak, haklarını savunmak, başarılı olmak gibi davranışların itici gücü olarak tanımlayan çalışmalar da mevcuttur (1, 4, 11, 12).

Saldırgan davranışı etkileyen faktörleri belirlemeye çalışan araştırmalar incelendiğinde saldırganlığı belirleyen birçok faktörden söz edildiği görülmektedir (2-7). Bazı araştırmalar saldırganlığı genetik faktörlerin etkilediğini ileri sürmüştür (3). Saldırganlığa sinir uyarıların neden olduğunu ileri süren araştırmalara göre saldırganlık, hormonların, özellikle steroid hormon düzeylerindeki değişimlere bağlıdır (13). Bazı araştırmacılar beyin merkezi sinir sisteminin ve endokrin sisteminin saldırganlığa yol açtığını öne sürmektedir (12). Bu görüşe göre saldırganlığa neden olan beyin alanı amigdalalardır ve burada duyguların kontrolü yapılmaktadır (14). Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda saldırganlık gösteren hayvanların amigdalaları çıkarıldığında, hayvanların önceki halinin karşısı bir durum olan sakinlik halinin ortaya çıktığı gözlenmiştir (15).

Bazı kuramcılar saldırganlığın doğuştan gelmediğini ileri sürmüşlerdir (4). Bu görüşe göre saldırganlık toplumsallaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yani saldırganlığa yol açan sebebin içsel olmaktan çok dışsal olduğunu savunmaktadırlar (16). Sosyal öğrenme kuramcılar saldırganlığın cinsiyetler arasındaki farkını araştırmışlardır (17). Bu araştırmalarda bebeklikten erken çocukluk dönemine kadar saldırgan davranışlarda cinsiyetler arasında bir fark olmadığına ancak erken çocukluk döneminden sonra erkek çocukların daha

saldırgan, kız çocukların ise toplumsal uyum becerilerinin biraz daha gelişmiş olduğuna değinmişlerdir (5).

Bir diğer araştırmada saldırgan davranışların cinsiyetler arasındaki farkının saldırganlığın şiddetinde değil, saldırganlığı sergileme biçiminde olduğu ileri sürülmüştür. Bu araştırmaya göre erkeklerin saldırgan davranışları fiziksel ve sözel olarak yansırken, kadınlarda ise geçimsizlik davranışı olarak yansımaktadır (18). Bazı yapılan araştırmalarda erkeklerin kadınlardan daha saldırgan olduğu sonucuna varılmıştır ve bu durumu erkeklerin saldırgan davranışları daha açık şekilde ortaya koymaları ile ilgili olduğu sonucuna bağlamışlardır (19, 36, 37). Saldırganlık türleri üzerine yapılan bazı çalışmalar, kızların dedikodu yapma, alay etme şeklindeki saldırgan tutumları erkeklerden daha fazla olduğunu ortaya koymuştur (20). Dedikodu yapma ve alay etmenin de saldırganlık ile alakalı olduğu ve her ikisinin de saldırganlığın açık formu olduğu düşünüldüğünde, kızlar ve erkekler arasındaki saldırganlığın yaygınlığının neredeyse eşit olduğu söylenebilir (21).

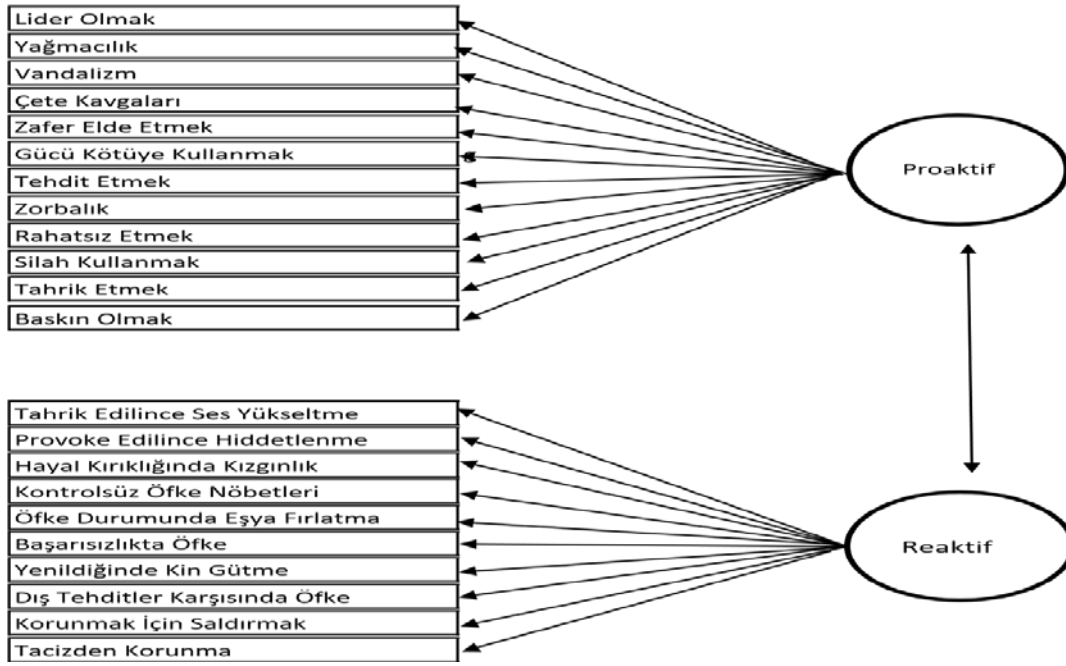
Saldırgan davranışların türlerine göre yapılan araştırmalarda, saldırganlığın dışa vurma biçimleri bakımından farklı gruplara ayırarak incelemişlerdir (6). Bazı araştırmalar saldırganlığın amaçlarına göre reaktif ve proaktif saldırganlık olarak iki türde ortaya çıktığından bahseder (1, 6). Bu görüşe göre reaktif saldırganlık daha çok korunmak için, proaktif saldırganlık ise üstünlük sağlamak için sergilenmektedir (1,6,13). Reaktif saldırganlık, tehdit sırasında bu nahoş durum ve ya duygudan kurtulmak için gösterilen karşılık vermeye yönelik, kızgınlık yüklü bir tepkidir (15). Reaktif saldırganlığın kuramsal çatısı engellenme saldırganlık modeline dayanmaktadır (3). Proaktif saldırganlık dışsal pekiştiriciler tarafından kontrol edilmektedir (6). Reaktif saldırganlıktan farklı olarak, proaktif saldırganlık duygu yüklü değildir. Onun yerine, oldukça organize, soğukkanlı ve kasıtlı bir davranış olarak tanımlanmıştır (22).

Saldırganlığın alt tiplerinden biri olan proaktif saldırganlık; acıma duygusu olmayan, benimsenmişliği sebebiyle diğer saldırganlık alt tipinden daha ağır olarak görülmektedir (7). Değişik kültürler üzerinde yapılan çalışmalarda saldırganlığa ait reaktif-proaktif olarak adlandırılan yapı doğrulanmıştır (15, 19, 23, 24).

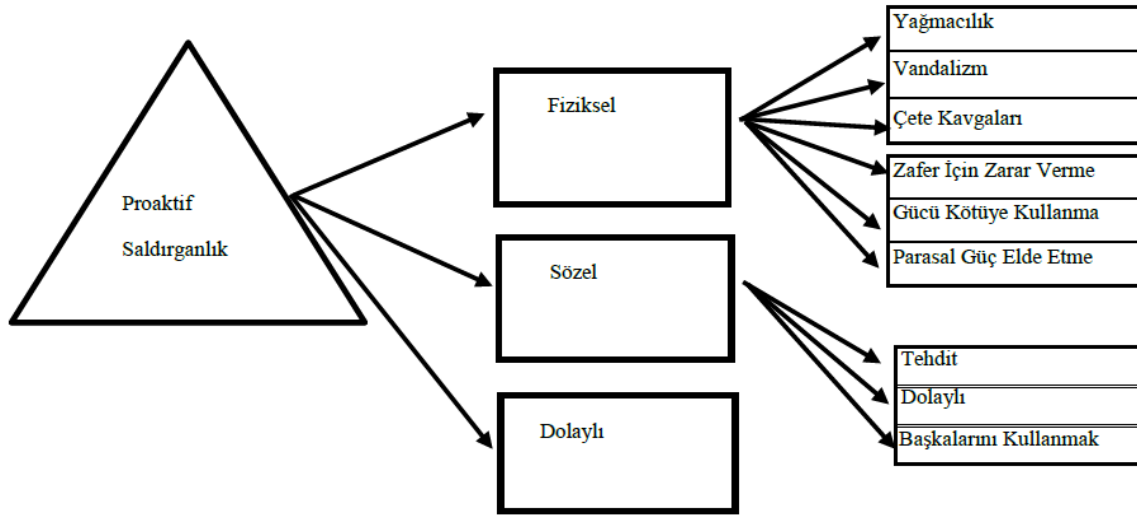
Şema 1’de Proaktif ve reaktif saldırganlığın iki faktörlü modeli gösterilmiştir. Bu model proaktif ve reaktif saldırganlık arasındaki farkı göz önüne sermektedir. Modele göre reaktif ve proaktif saldırganlığın ortaya çıkışı biçimi birbirinden farklıdır (15). Proaktif saldırganlıkta saldırganlığa etki eden faktör daha çok bireysel arzu ve istek iken, reaktif saldırganlıkta ise dışarıdan hissedilen tehdit ve bu tehdiye karşı gösterilen savunma olarak görülmektedir (1,6, 17, 21).

Şema 2’de görüldüğü gibi, proaktif saldırganlık üç farklı şekilde görülebilir. Bunlar, fiziksel, sözel ve dolaylı saldırganlıktır. Fiziksel saldırganlıkta; itmek, çekiştirmek, vurmak, tekme atmak, ısırarak, vb. gibi davranışlar sergilenirken, sözel saldırganlık ise iletişim yoluyla psikolojik olarak karşısındaki kişiye incitmek ve ona zarar vermektir (15).

Türkiye’de kullanılan saldırganlık ölçeklerine bakıldığında önemli bir kısmının yurt dışında bir kısmının ise Türkiye’de geliştirildiği görülmektedir. Bu ölçeklere

Şema 1. Proaktif ve reaktif saldırganlığın iki faktörlü modeli (12).

Şema 2. Proaktif saldırganlığın türleri(12).

örnek olarak Buss-Perry Saldırganlık Ölçeğini vermek (BPSÖ) mümkündür. Bu ölçek Buss ve Perry tarafından 1992 yılında geliştirilmiş ve Türkçe formunun geçerlilik güvenilirlik çalışması ise Demirtaş Madran (25) tarafından yapılmıştır. Buss-Durke Saldırganlık Ölçeği ise Aşkın (26) tarafından Türkçeleştirilmiştir. Gladue tarafından geliştirilen Saldırganlık Envanteri Çelik ve Ortar tarafından Türkçeye uyarlanmıştır (27), Halperin ve arkadaşları tarafından geliştirilen Çocuklar İçin Saldırganlık Ölçeği Ana-baba Formu Ercan ve arkadaşları (28) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Türkiye’de geliştirilen saldırganlık ölçeklerinden bir tanesi olan KAR-YA Saldırganlık Ölçeği Karataş ve Yavuzer (29) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 23 maddeden oluşmakta, lise ve üniversite öğrencileri için geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Bir diğer ölçek ise Gültekin (7)

tarafından geliştirilen Saldırganlık Ölçeğidir. Türkiye’de kullanılan saldırganlık ölçeklerinin çoğunlukla anket şeklinde olduğunu görmek mümkündür. Venger, projektif ölçeklerin bireydeki gizli saldırganlık dürtülerinin ortaya çıkartmada daha etkili olduğundan söz etmiştir. Venger’e göre projektif bakış açısı, insan kişiliğinin özgün yapısını ve örüntüsünü inceler. Projektif testler öznel kişiliği değerlendirmeye çalışır ve bireylerin yanıtlara daha fazla yoğunlaşmasına olanak sağlar. Bu testler bireye özgürce cevap verebileceği mutlak bir uyarıcı sunar. Uyarıcıları belirsiz olması ve belli bir cevabı gerektirmemesi bireyin kişiliğini uyarıcıya yansıtmasını sağlar. Projektif testler bireylerin hayal dünyalarını harekete geçirir ve kişinin hayali ürünlerle kendisi hakkında birşeyler ortaya çıkaracağını varsayar. Projektif tekniklerde envanterlerde olduğu gibi “evet”,

“hayır” şeklinde bir sıralama bulunmadığından dolayı kişiye daha fazla cevap özgürlüğü vermektedir. Bu araştırmanın amacı yükseköğretime devam eden öğrencilerin saldırganlık eğilimlerinin “Var olmayan Hayvan Çiz”projektif testi aracılığı ile değerlendirmesidir. Bu amaç doğrultusunda yükseköğretime devam eden öğrencilerin reaktif- proaktif saldırgan davranışlarında cinsiyet faktörünün farklılık gösterme durumunun ortaya çıkarılması ve ne tip farklılıkların görüldüğünün tespit edilmesi alt amaçları da incelenecektir. Ayrıca, “Var olmayan Hayvan Çiz”projektif testinin saldırganlık ölçme aracı olarak kullanılmasının alan yazına katkıda bulunması umulmaktadır. Derecelendirme ölçekleri aracılığı ile yapılan değerlendirmelerde bireylere soruların doğrudan sorulması, onların kendi algılarının etkisinde cevap vermelerine ya da var olan durumu olduğu şekilde aktarmaktan kaçınmalarına neden olabilmektedir. Bu çalışmada kullanılan Var olmayan Hayvan Çiz Testinin yetişkinlerin reaktif ve proaktif saldırganlık belirtilerinin ortaya çıkarılması ve önleyici tedbirlerin alınmasında son derece önemlidir (30).

GEREÇ VE YÖNTEMLER

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve uygulama süreci, verilerin analizine ilişkin bilgiler sunulacaktır.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel taramadan yararlanılmıştır. Betimsel taramalar sosyal bilimlerde; bir duruma ilişkin tanımlama, özellikleri sıralama olaylar ya da kişiler arası ilişkileri tespit etmek ve ilişkileri açıklamak amacıyla kullanılmaktadır (31).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde eğitimine devam etmekte olan 73’ü erkek, 81’i kadın öğrenci olmak üzere toplam 154 yetişkin oluşturmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Araştırma öncesi Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Etik Kurulundan 2019/12 sayılı karar ile etik kurul izni alınmıştır. Çalışma verileri toplanmadan önce yetişkinlere araştırmanın amacına ve kullanılacak kişisel bilgi formuna ilişkin bilgilendirme yapılmış, toplanan verilerin amacı dışında kullanılmayacağı beyan edilmiştir. Araştırmaya katılmaya gönüllü olan yetişkinler belirlenmiştir. Araştırmanın planlanmasından yazımına kadarki süreçte bilimsel yayın etiğine uyulmuştur.

Veri Toplama Araçları ve Uygulama Süreci

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgi formu ve Var olmayan Hayvan Çiz Projektif Testi kullanılmıştır. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinden etik kurul izni alınmış, sonrasında katılımcılara çalışmaya gönüllü olarak katılmak isteyip istemediklerine ilişkin beyanları alınmıştır. Veriler 2019 yılı mart-mayıs ayları arasında Ağrı ilinde toplanmıştır. Kişisel bilgi formunda katılımcılardan; yaşı, cinsiyetine ilişkin bilgiler istenmiştir. Katılımcılardan kişisel bilgi formunu doldurduktan sonra, var olmayan hayvan resmi çizimleri istenmiş, resim tamamlandığında çizdikleri hayvana bir

isim vermeleri ve hayvana ilişkin özellikleri resmin arkasına yazmaları istenmiştir.

Var olmayan Hayvan Çiz Testi

Projektif bir test olan “Var olmayan bir hayvan çiz” testi, Dukarevich tarafından geliştirilmiştir. Testin amacı bireyin kişilik özelliklerini belirlemektir. Bu test aracılığıyla kişinin içsel çatışmaları, korkuları, öfke ve kızgınlıkları hakkında da bilgi almak mümkündür. Test çocuk ve yetişkinlere uygulanabilmektedir. Uygulamak için A4 ebadında renksiz kâğıt, kurşun kalem ve silgiye ihtiyaç vardır. Testin yönergesi “Var olmayan bir hayvan resmi çizin ve ona gerçekte olmayan bir isim verin” dir. Değerlendirilen bireyin saldırganlığı hakkında daha fazla bilgi alınmak isteniyorsa “var olmayan korkunç bir hayvan” çizmesi istenebilir. Bu yönerge öncelikle gizli saldırganlık eğilimini ortaya çıkarmaya olanak vermektedir. Bu yönerge aynı zamanda birey için sosyal bir izin gibidir, bastırılmış saldırganlık eğilimini gizlemeyi gerektirmez. Birey resmi bitirdikten sonra bireyden çizdiği hayvanın özelliği, yaşam biçimi hakkında bazı bilgiler vermesi istenir. Bu bilgileri birey yazabileceği gibi sözel olarak da anlatabilir (30,32).

Venger’e (30), göre var olmayan hayvan testinde proaktif saldırganlık ve reaktif saldırganlık hakkında ipuçları almak mümkündür. Genel olarak, boynuzlar, tırnaklar, pençeler, toynaklar, sivri gagalar, dişler, keskin uzantılar, iğneler, dikenler, kalın deri, kalın kabuklar, kalın pullar, her türlü silah resimleri var olmayan hayvan çiz testinde saldırganlığın işareti olarak kabul edilmektedir. Saldırganlığın reaktif mi yoksa proaktif mi olduğu yukarıda belirtilen ipuçlarının çizilen hayvanın vücudunun neresinde olduğuna göre yorumlanmaktadır.

Var olmayan Hayvan Çiz Testindeki Proaktif Saldırganlık İpuçları

Boynuz, tırnak, pençe gibi sivri organların hayvanın kafasında, kollarında, ayaklarında ve genel olarak vücudunun ön kısmında olması proaktif saldırganlığa işaret eder. Bununla birlikte kalın deri, kalın pul, kalın kabukların olması proaktif saldırganlık ipuçları olarak kabul edilmektedir. Var olmayan hayvan resmindeki her türlü silahlar, bıçak, kılıç, hançer, balta gibi her türlü kesici aletlerin olması da proaktif saldırganlığa işaret olarak kabul edilir. Resimdeki belirgin bir şekilde vurgulanarak çizilmiş dişler ise sözel saldırganlığa işaret eder. Var olmayan hayvan resminde saldırganlığı ifade eden herhangi bir ipucu olmadığı halde sorulan sorulara hayvanın saldırgan olduğunu ifade edilmesi de saldırganlık belirtisi olarak kabul edilir (30, 32).

Var olmayan Hayvan Çiz Testindeki Reaktif Saldırganlık İpuçları

Boynuz, tırnak, pençe gibi sivri organların hayvanın genel olarak vücudunun sırt kısmında veya vücudun her tarafında (kirpimsi) olması reaktif saldırganlığa işaret eder. Bu belirtiler daha çok hayvanın kafasında (Örneğin; boynuz), ayaklarında (toynak) veya ellerinde (tırnak) çizilmiş ise proaktif saldırganlığa işaret eder. Ayrıca aşırı vurgulanmış diş resimleri de proaktif saldırganlığın belirtisi olarak kabul edilir. Bununla birlikte kalın deri, kalın pul, kalın kabuklar reaktif saldırganlık ipuçları olarak kabul edilmektedir. Var olmayan hayvanda antenlerin veya dokunaçların olması, gözlerin, kulakların da belirgin ve vurgulanmış olarak çizilmesi veya sayıca fazla olması da reaktif saldırganlığın olduğuna işaret eder.

Savunmaya yönelik saldırganlık işareti bazen resimlerde değil resim hakkında anlatılan hikâyelerde olabilir. Hayvanın çok büyük olması, uzak bir yerde yalnız yaşıyor olması korunma ihtiyacını yansıtabilir. Büyük resimler çizilen resimde olmasa da resim hakkındaki hikâyelerde hayvanın çok büyük olduğuna değinmiş olabilir (30, 32). Furmanov (33), çocukların saldırganlık özelliklerini araştırdığı kitabında var olmayan hayvan çizimindeki saldırganlık belirtilerini Tablo 1 de görüldüğü gibi belirlemiştir.

Tablo 1. Var olmayan hayvan çizimindeki saldırganlık belirtileri

	Saldırganlık belirtileri
1.	Bastırılmış, kalın çizgiler
2.	Resimdeki düzensizlik (kaos)
3.	Resimdeki sivri çıkıntılar çokluğu
4.	Hayvanın üst bölgelerine çizilen uçlu öğeler
5.	Abartılı şekilde büyük çizilen resimler
6.	Vurgulanmış bir şekilde çizilen sağa veya düz bakan kafa resmi
7.	Yukarı kalkar şekilde çizilen kuyruk resmi
8.	Korkunç yüz ifadesi
9.	Saldırgan duruş
10.	Diş, pençe, toynak, boynuz gibi saldırma öğelerinin çokluğu
11.	Canavar resmi (vahşi ve saldırgan olarak çizilen hayvan)
12.	Tek başına yaşayan, baskın ve lider olarak çizilen tasvirler
13.	Resim hakkında anlatılan “herkesi öldürür”, “ölümüne savaşır”, “her şeyi yer” gibi olumsuz ifadeler
14.	Sadece geceleri görünen hayvan
15.	Diğer

İstatistiksel Analiz

Verilerin analizinde betimsel analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemde elde edilen veriler önceden belirlenmiş başlıklar doğrultusunda incelenmektedir. Bu yöntemde her bir verinin hangi başlığa dâhil edileceği tek tek incelenir ve sınıflandırılır. Bu sınıflama sonrasında verilerin tablolara işlenerek incelenmesi mümkündür. Elde edilen veriler bu tablolar doğrultusunda yorumlanır (31, 38).

BULGULAR

Araştırma kapsamında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde eğitimine devam etmekte olan 73’ü erkek, 81’i kız olmak üzere toplam 154 öğrenciden Var olmayan hayvan çizimleri istenmiştir. Öğrencilerin çizdikleri resimlerdeki saldırganlık belirtilerinin düzeyi Tablo 2’de verilmiştir.

Araştırmaya toplam 154 öğrenci (K=81, E=73) katılmıştır. Öğrencilerin çizdikleri resimlerdeki saldırganlık belirtilerinin düzeyi Tablo 2’de verilmiştir. Tablo incelendiğinde, resimlerin %44’ünde (n=69) saldırganlık belirtilerinin olduğu, %66’sında (n=85) ise saldırganlık belirtilerinin olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılan 73 erkek öğrencinin çizdiği resimlerin %54’ünde (n=40) saldırganlık belirtisi olduğu, %46’sında (n=33) ise saldırganlık belirtisi olmadığı görülmektedir. Bu durumda erkek öğrencilerin

çizdikleri resimlerde daha fazla saldırganlık ipuçlarının olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2. Katılımcıların resimlerindeki saldırganlık belirtilerinin düzeyleri

	n	Saldırganlık Belirtisi Olan	Saldırganlık Belirtisi Olmayan
Kadın	81	28 (%36)	52 (%64)
Erkek	73	40 (%54)	33 (%46)
Toplam	154	69 (%44)	85 (%66)

Tablo 3. Resimlerdeki proaktif ve reaktif saldırganlık belirtilerinin cinsiyete göre dağılımı

	n	Saldırganlık Belirtisi Olan	Proaktif Saldırganlık	Reaktif Saldırganlık
Kadın	81	28	8	21
Erkek	73	40	28	11
Toplam	154	69	37	33

Tablo 3’te görüldüğü gibi araştırmaya katılan 28 kız öğrencinin resminde saldırganlık belirtisi görülmüştür. Resimlerdeki bu belirtiler proaktif ve reaktif saldırganlık ipuçlarına göre değerlendirildiğinde; 28 resmin 8’inde proaktif, 21’inde ise reaktif saldırganlığın ipuçları görülmektedir. Bu ipuçlarından yola çıkarak kız öğrencilerin resimlerinde reaktif saldırganlık ipuçlarının proaktif saldırganlık ipuçlarından daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin çizdikleri resimler incelendiğinde ise 40 erkek öğrencinin resminde saldırganlık ipuçlarına rastlanmıştır. Erkek öğrencilerin resimlerindeki saldırganlık ipuçları proaktif ve reaktif ipuçlarına göre değerlendirildiğinde 28 resimde proaktif saldırganlık, 11 resimde ise reaktif saldırganlık belirtileri bulunmuştur. Bu bilgilere bakarak erkek öğrencilerin resimlerinde daha çok proaktif saldırganlık belirtileri olduğunu söylemek mümkündür.

Tabloya genel olarak bakıldığında kadınların çizdiği 28 resimde, erkeklerin çizdiği 40 resimde saldırganlık belirtileri görülmektedir. Elde edilen bu verilerin ışığında erkeklerin resimlerinde daha fazla saldırganlık ipuçlarının olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4’e bakıldığında araştırmaya katılan kız öğrencilerin çizdikleri resimlerin 28’inde saldırganlık belirtisi gözlenmektedir (n=28). Bu belirtilerin 8’i proaktif, 21’i de reaktif saldırganlık belirtileridir.

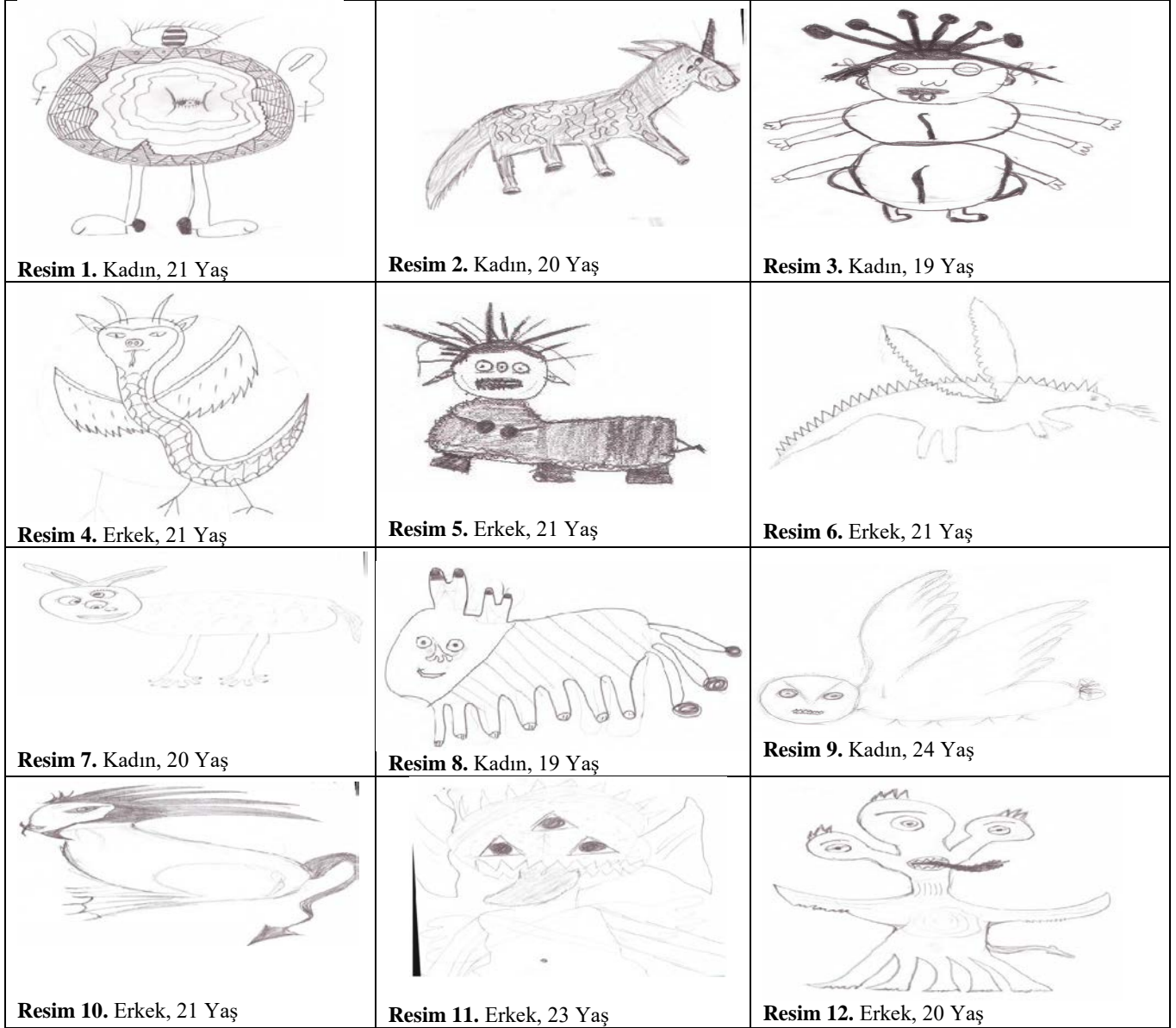
Araştırmaya katılan erkek öğrencilerin çizdikleri resimlerin 40’ünde saldırganlık belirtisi gözlenmektedir (n=40). Bu belirtilerin 28’u proaktif, 11’i de reaktif saldırganlık belirtileridir.

Kız öğrenciler reaktif saldırganlık belirtisi olarak en çok diken resmi çizmişlerdir (n=8). Erkek öğrencilerin ise sadece 3’ü dikenli hayvan çizmiştir. Reaktif saldırganlığın belirtisi olarak kabul edilen kalın deri (zırh) resmini 28 kız öğrenciden 6’sı çizmişken, 40 erkek öğrencinin sadece 3’ü kalın deri (zırh) resmi çizmiştir.

Proaktif saldırganlığın belirtisi olan boynuz resmini en çok erkek öğrenciler çizmişlerdir. Resimlerinde saldırganlık belirtileri olan 40 erkek öğrencinin 10’u boynuz çizmişken, kız öğrencilerin ise sadece 3’ü çizmiştir.

Tablo 4. Proaktif ve reaktif saldırganlık ipuçlarının cinsiyete göre kullanım sıklığı

	n	Reaktif Saldırganlık İpuçları				Proaktif saldırganlık ipuçları			
		Kalın deri	Kirpimsi dikenler	Anten	Vurgulanmış gözler	Boynuz	Pençe	Toynak	Vurgulanmış dişler
Kadın	28	6	8	3	4	3	-	1	4
Erkek	40	3	3	2	3	10	7	5	7
Toplam	69	9	11	5	7	13	7	6	11

Proaktif saldırganlığın belirtilerinden olan pençe resmini 7 erkek öğrenci çizmişken, pençe resmi çizen kız öğrencisi olmamıştır.

TARTIŞMA

Yapılan bu çalışmada Var olmayan Hayvan Çiz Testi kullanılarak bireylerdeki saldırganlık belirtileri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Scharf (34), saldırganlığın cinsiyete göre farklılıkları tespit etmek amacıyla 128 lise öğrencisinden oluşan örneklem üzerinde araştırma yapmıştır. Bu çalışmada saldırganlığın cinsiyete göre

farklılık göstermediği, fiziksel saldırganlığın ise erkekler tarafından daha çok kullanıldığı sonucuna varmıştır. Türkiye’de yapılan başka bir çalışmada ise erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha fazla saldırgan davranışlarda buldukları rapor edilmiştir (22). Kachaeva (15) kadın suçlular üzerine yaptığı çalışmada da erkeklerin daha çok proaktif, kadınların ise daha çok reaktif saldırganlık sergiledikleri sonucuna varmıştır. Kuznetsova (17) çalışmada da benzer sonuçlar elde etmiştir. Kuznetsova, yaptığı çalışmada erkeklerin fiziksel saldırganlığı, kadınların ise dolaylı

saldırganlığı daha sık kullandıklarına değinmiştir. Shamlikashfili ve arkadaşları (23) lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri üzerine yaptıkları araştırmada, kız öğrencilerin dolaylı ve sözel saldırganlık erkek öğrencilerin ise fiziksel saldırganlığa daha yatkın oldukları gözlenmiştir.

Sherbatyh ve Ermolenko'nun yapmış oldukları çalışmada Buss-Durkee (35) tarafından geliştirilen Düşmanlık Envanteri (Buss-DurkeeHostility Inventory, BDHI) ile Var olmayan hayvan çiz testinin karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Çalışmalarında var olmayan hayvan çiz testinde çizilen dişler, pençeler, boynuzlar, zırhlar, hayvanın tüm bedenini kaplayan pul ve diken gibi uzantılar saldırganlığın belirtileri olarak değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre saldırganlığı belirleyen en önemli ipucu belirgin bir şekilde çizilen dişler ve boynuz olarak kabul edilmiştir. İki test arasındaki sonuçlar saldırganlık konusunda fazla benzerlik göstermeseler de, resimde çizilen kuyruğun vurgulanması saldırganlığın olmaması ile alakalı olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada resimde çizilen gözün vurgulanmış (büyüklüğü, sayısı, boyanması vs.) biçimi ile resmi çizen bireyin içe kapanıklık, duygusal değişkenlik, çekingenlik ve hayal kırıklığı gibi özellikleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmacılar aynı zamanda resimde kulağın vurgulanması ile bireyin çevre uyumu arasında da bağın olduğuna değinmişlerdir (35).

Hvan, çalışmasında var olmayan hayvan testini kullanarak kırsal ve şehirde yaşayan ergenlerin saldırganlık düzeylerini karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Araştırmanın sonucunda şehirliler çocukların %8'i ve kırsal kesimde yaşayan çocukların %7'sinin agresif belirtileri olduğu ortaya konulmuştur (24).

Bu araştırmada elde edilen bulguların, ölçme aracı olarak geliştirilmiş anketler kullanılarak yapılan daha önceki araştırmalara benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında araştırmaya katılan öğrencilerin daha azının (%44) resimlerinde saldırganlık ipuçlarına rastlanmıştır. Diğer yandan erkeklerin çizdiği resimlerde kadınların çizdiği resimlere göre daha fazla saldırganlık ipuçlarına rastlanmıştır. Elde edilen saldırganlık ipuçları reaktif ve proaktif belirtiler olarak sınıflandırıldığında kadınların çizdikleri resimlerde daha çok reaktif saldırganlık belirtilerine rastlanırken, erkeklerin çizdikleri resimlerde ise daha çok proaktif saldırganlık belirtilerine rastlanmıştır.

Bu durum erkeklerin saldırgan davranışları daha açık şekilde ortaya koymaları ile açıklanabilir. Proaktif saldırganlığın amaca ulaşmak için bilinçli bir şekilde kullanılan bir enstrüman olduğunu söylemek de mümkündür. Özellikle spor alanında proaktif saldırganlığın zafer elde etmek için kullanıldığı da söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında proaktif saldırganlığın erkek doğasına daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

Reaktif saldırganlık ise dürtüseldir ve duygusal özelliklere sahip olan bireylerde daha sık görülür. Reaktif saldırganlığın kadınlarda daha fazla görülmesi kadınların erkeklere kıyasla daha duygusal yapıda olmaları ile açıklanabilir.

Üniversite ortamında öğrenciler; dersler, sınavlar, yabancı bir ortam, gruplaşma vs. gibi her türlü stres verici

durumlar ile baş başa kalabilirler. Bu gibi durumlarda bireyler arası çatışmalar kaçınılmaz olabilir ve bu çatışmalar farklı saldırgan davranışların sergilenmesine sebep olabilir. Ama hiçbir sebep saldırganlığı meşru kılmaz. Üstelik her türlü saldırganlık daha karmaşık sorunların başlangıcı da olabilir. Saldırganlığı problem çözüme enstrümanı gibi kullanmanın yaygınlaşması toplumsal bir sorun haline de dönüşebilir. Bu bağlamda saldırganlığın doğasını araştırmak, saldırganlığı önlemek için önem arz etmektedir. Saldırganlık çoğunlukla toplum tarafından hoş karşılanmayan bir durumdur. Bundan dolayı insanlar saldırganlık dürtülerini gizleme eğilimindedirler. Saldırganlığı ölçmek için geliştirilmiş standart ölçekler uygulandığında yanıtların doğrudan verilmesi nedeniyle birçok insan bilinçli olarak direnç gösterebilir. Özellikle saldırganlıkla ilgili soruları yanıtlarken gerçek duygularını yansıtmayabilirler. Projektif tekniklerin en büyük avantajı da budur. Projektif teknikler dolaylı bir yöntem olduğu için birey verdiği cevabın önemini bilmez. Var olmayan hayvan çiz testinin saldırganlığı ölçen standart testlerle birlikte uygulanması saldırganlık belirtilerinin tespit edilmesinde daha objektif sonuçlar elde edilmesine katkı sunabilir. Sonuç olarak Var olmayan Hayvan Çiz Testi'nin saldırganlığı değerlendirme amacıyla da kullanılabilir olması alan için önemli bir katkı olarak düşünülebilir

Örnek Resimler

Reaktif Saldırganlık İpuçları Taşıyan Resimler

Özellikleri: *“Bu hayvanın ismi Kayıp. Gözleri 360 derece döner ve etrafında olup biten her şeyi anında fark eder. Kulakları büyüktür ve çok iyi duyar. Dişleri oldukça büyük ve çok keskindir. Ona zarar vermek isteyenleri dişleri ile parçalar. Dişleri kırılınca daha fazla çıkar ama yeni çıkan dişleri bir önceki boyutundan daha küçük olur. Burnu çok hassas ve her türlü kokuyu alır. Pembe rengini sevmeyiz. Çünkü pembe insanlar arasındaki adalet ve eşitliği bölen tek renktir. Geceleri müzik eşliğinde ortaya çıkar. Soğuğu sevmesine rağmen her mevsimde yaşar. Asla ölmez. Ölümsüzdür. Elleri terstir ve yaptığı şeylerin kimsenin görmesini istemez. Hep zarar görür. Ama bu hayvanın vicdani duyguları baskın olduğu için vicdani yönle yaşar. Asla uyumaz. Çünkü uyku sonsuzluğu getirebilir.”*

Resim 1 incelendiğinde; hayvanın kalın kabuklu olması, gözünün, kulaklarının büyük ve belirgin olması, resmin sayfanın tamamına çizilmesi ve bunlara ek olarak hikâyesindeki, *“Ona zarar vermek isteyenleri dişleri ile parçalar”* ifadesi reaktif saldırganlığa işaret eden ipuçları olarak kabul edilebilir.

Özellikleri: *“Bu hayvanın ismi boynuzlu at. Normal bir at gibi görünse de başındaki boynuz onun en büyük farkı. Bu boynuz onu düşmanlarından korur. Düşmanlarından korunmak için arka ayaklarını da kullanır. Önden gelenleri boynuzları ile arkadan gelenleri arka ayakları ile püskürtür. Boynuzundaki halka gibi kıvrımlar ise onun yaşını belirliyor. Sırt derisi çok kalındır. Timsah derisi gibidir. Sırtındaki şekiller onun genetik yapısını belirliyor. Her birindeki şekiller birbirinden farklıdır ve yavruları annelerini bu izlerle tanır.”*

Resim 2'de hayvanın kalın çizgiler ile çizildiği görülmektedir, kalın deriler reaktif saldırganlığa ipucu olarak kabul edilebilir. Hayvan hakkında yazılan özellikler okunduğunda *“Bu boynuz onu düşmanlarından*

korur. Düşmanlarından korunmak için arka ayaklarını da kullanır. Önden gelenleri boynuzları ile arkadan gelenleri arka ayakları ile püskürtür” ifadeleri de reaktif saldırganlığa işaret olarak kabul edilebilir.

Özellikleri: “Hayvanın ismi Cadı Böcek. Bu böcek her yerde yaşamasına rağmen onu çok az kişi görebilir. Kimseye görünmemesinin sebebi zarar görmek istememesidir. İnsanlar onu yanlış tanıdıkları için her zaman ona zarar vermek isterler. Çok hızlı hareket eder. İki sivri dişi, dört tane kolu, dört bacağı vardır. Gözünde gözlüğü de vardır. Genellikle zararsız olan Cadı Böcek kızdığına çok saldırganlaşabilir. Ona zarar vermek isteyen insanları korkutmak için çok çirkinleşir.”

Resim 3 incelendiğinde, kalın kabuklar, antenler belirgin bir şekilde çizildiği görülmektedir. Tüm bu ayrıntılar reaktif saldırganlığa işaret olarak kabul edilebilir. Ayrıca hayvanın özellikleri yazısındaki “Genellikle zararsız olan Cadı Böcek kızdığına çok saldırganlaşabilir. Ona zarar vermek isteyen insanları korkutmak için çok çirkinleşir” ifadesi de reaktif saldırganlığı akla getirmektedir.

Özellikleri: “Bu hayvanın adı Mırsık. Genellikle sulak bölgelerde yaşar. Hem suda hem karada hem havada rahat hareket edebilir uçabilir, yüzebilir ve yürüyüp koşabilir. Hatta sürünebilir. Görüntüsü yanıltıcıdır. Her ne kadar korkutucu görünse de aslında son derece zararsız bir hayvandır. Derisi kalındır ve kurşungeçirmez özelliğine sahiptir. Ona zarar verilmediği müddetçe kimseye zarar vermez. Saldırıya uğradığında kanatların keskin uçları ile kendini korur. Boynuzları düşmanlarından korunmak içindir. Ayrıca çok tiz bir ses çıkararak ona saldırmak isteyenleri sağır edebilir.”

Resim 4 incelendiğinde, hayvanın derisinin kalın olması ve özellikleri yazısındaki “Derisi kalındır ve kurşungeçirmez özelliğine sahiptir. Ona zarar verilmediği müddetçe kimseye zarar vermez. Saldırıya uğradığında kanatların keskin uçları ile kendini korur. Boynuzları düşmanlarından korunmak içindir. Ayrıca çok tiz bir ses çıkararak ona saldırmak isteyenleri sağır edebilir” ifadesi reaktif saldırganlığa işaret edebilir.

Özellikleri: “Hayvanın ismi 3 Gözlü Hayvan. Bu hayvanın vücut ısısı sabit ve ısı 50 derece olup, bu derece hiçbir hava koşullarında değişmez. Bu hayvan hiçbir zaman hastalanmaz. Bu hayvan 3 gün boyunca susuz ve hiçbir şey yemeden yaşayabilir. Bu hayvana ne verirsen onu alırsın. Yani demek istediğim ne ekersen onu biçersin.”

Resim 5’te hayvanın kalın derisi, antenleri ve gözü belirgin bir şekilde çizildiği görülmektedir. Bu ayrıntılar reaktif saldırganlığa işaret edebilir. Ayrıca hayvan hakkında yazılan özellikler yazısındaki; “Bu hayvana ne verirsen onu alırsın. Yani demek istediğim ne ekersen onu biçersin” ifadesi dikkat çekmektedir.

Özellikleri: “Bu hayvanın adı Uçan Dev. Görüntüsünün aksine her zaman iyilik yandaşıdır. Çok iyi gözlemcidir ve neredede mutsuz ve mazlum varsa onun yardımına koşar. Mutsuz insanların yaşadığı yerlere giderek kanatları ile etrafına mutluluk saçar. Kimsenin uçamadığı ve konamadığı yerlere ulaşılma ve konabilme özelliğine sahiptir. Ağzından alev püskürtme özelliği vardır. Ama bunu sadece kötülüklerle karşı kullanır. İnsanlara ve kendisine zarar vermek isteyenleri ağzından püskürttüğü alev ile ateş topuna dönüştürür.”

Resim 6 incelendiğinde hayvanın sırt bölgesi tamamen

sivri çıkıntılar ile kaplanmış olduğu görülmektedir. Bu sivri uçların hayvanın kendini korumada işlev gördüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca hayvan hakkında yazılan yazıdaki, “Ağzından alev püskürtme özelliği vardır. Ama bunu sadece kötülüklerle karşı kullanır. İnsanlara ve kendisine zarar vermek isteyenleri ağzından püskürttüğü alev ile ateş topuna dönüştürür” reaktif saldırganlığa işaret etmektedir.

Proaktif Saldırganlık İpuçları Taşıyan Resimler

Özellikleri: “Bu hayvanın adı 3 Gözlü Ejder. Bu hayvanın 3 gözü vardır ve bu gözleri ile farklı noktalara bakabilir. Kulakları 50 cm’ye kadar ulaşabiliyor ve çok keskin. Çok uzaktaki bir sesi rahatlıkla duyabilir. Bacakları 2-2,5 metre boyundadır. 6 parmağı olduğu için çok iyi denge kurar ve çok hızlı hareket eder. Koku algısı inanılmaz derecede güçlüdür. Hiçbir canlı, ne uçan, ne kaçan bu hayvandan kaçamaz. Karşısına çıkan her canlı onun yiyeceğidir. Oldukça saldırgan ve korkutucudur. Kendi kokusu pistir, bu yüzden ona hiçbir canlı yaklaşamaz. Yaklaşırlarsa zaten kokusundan dolayı ya ölürlere ya da bayılırlar.”

Resim 7’de proaktif saldırganlığın ipuçları daha çok hayvanın özellikleri yazısında vurgulanmaktadır. Örneğin; “Hiçbir canlı, ne uçan, ne kaçan bu hayvandan kaçamaz. Karşısına çıkan her canlı onun yiyeceğidir. Oldukça saldırgan ve korkutucudur. Kendi kokusu pistir, bu yüzden ona hiçbir canlı yaklaşamaz. Yaklaşırlarsa zaten kokusundan dolayı ya ölürlere ya da bayılırlar” ifadeleri proaktif saldırganlık için birer ipucu niteliğindedir.

Özellikleri: “Hayvanın adı Porgo. 7 ayaklı, 3 kuyruklu, 4 boynuzlu bir hayvandır. Porgo her şeyi yiyebilir. Tam bir canavardır. Bir fili kolaylıkla devirebilir. Avını kuyruğuyla yakalar, boynuzu ile parçalar. Öldürdüğü avının sadece kalbini yer. Düşmanları yoktur. Çünkü ona düşman olanın vay haline.”

Resim 8’de boynuzlar, ayakların çokluğu ve kuyruğunun saldırı aracı olarak kullanması proaktif saldırganlığa ipucu olarak kabul edilebilir. Hayvanın özellikleri hakkındaki yazıda da, “Porgo her şeyi yiyebilir. Tam bir canavardır” ve “Avını kuyruğuyla yakalar, boynuzu ile parçalar” ifadeleri de proaktif saldırganlık belirtileri olarak kabul edilebilir.

Özellikleri: “Hayvanın ismi Uçan Karınca. Etçil bir hayvandır. Isırığı o kadar zehirli ki ısırıldığı canlıyı birkaç saniyede öldürebilir. Ağzı avının boyutuna göre büyüyebilir ve dişleri keskindir. Ormanlık alanda yaşar ve onun için beslenmek kesinlikle sorun değildir. Kuyruğundaki pervane şeklindeki yapısı özelliğiyle avına zehir fırlatarak avını daha kolay avlar ve öldürür. Biyolojik silah olarak kullanılabilir.”

Resim 9’da çizilen hayvan resminde proaktif saldırganlık ipuçları olarak kabul edilen pençe, boynuz gibi resimler çizilmemesine rağmen, hayvan hakkında yazılan özelliklerde proaktif saldırganlığı yansıtan ifadeler vardır.

Özellikleri: “İsmi Oozoo. Hem ot obur hem etobur özelliğe sahiptir. Gözlerine bakını hipnotize eden ve hipnoz ettikten sonra kuyruğunu sokarak kuyruğundaki zehri avına enjekte eder. Zehrinin kesinlikle aşısı yoktur. Erkekleri dişilerinden 4 kat daha büyük olur. Sadece üreme zamanlarında bir araya gelirler. Kızıl ötesi ve UV ışınlarını görme özelliğine sahiptirler.”

Resim 10 incelendiğinde proaktif saldırganlığın ipuçları

olarak kabul edilen boynuz resimleri dikkat çekmektedir. Hayvanın özellikleri hakkındaki yazıda da proaktif saldırganlığa birer ipucu niteliğindedir. Örneğin; “Gözlerine bakını hipnotize eden ve hipnoz ettikten sonra kuyruğunu sokarak kuyruğundaki zehri avına enjekte eder. Zehrinin kesinlikle aşısı yoktur” ifadesi.

Özellikleri: “Hayvanın ismi İçindeki Öküz. Görüş açısı insana oranla %1000 kat daha iyi görür. Akılsızdır. Hayvan gibi yaşıyor. Kötülüğü seven biri. Tek derdi dünyayı ele geçirmek ve insan ırkını yok etmek.”

Resim 11’de boynuzlar, dişler, proaktif saldırganlık için ipucu olarak kabul edilebilir. Ayrıca özellikleri yazısındaki, “Kötülüğü seven biri. Tek derdi dünyayı ele geçirmek ve insan ırkını yok etmek” ifadesi proaktif saldırganlığa ipucu niteliğindedir.

Özellikleri: “İsmi Ahtapiasyos. Çok net görür. 3 göze sahip ve ortadaki gözü sürekli açık. Keskin, jilet gibi kolları var. Ağzındaki tomurcuklar ve dili her şeyin tadını bilir ve avının hangi maddeye ait olduğunu bilir. Hem karada hem denizde yaşayabilir. Yaşamını her türlü canlıyı yiyerek sürdürebilir. Midesindeki asit her türden maddeyi eritebilen özelliğindedir. Salgıladığı kokuyla etrafındaki canlıyı felç ederek öldürür. Esnek plastiksi vücudu vardır. Bulunduğu her ortama ayak uydurabilir.”

Resim 12 incelendiğinde, boynuzlar, testere gibi çizilmiş eller ve ayakların çokluğu proaktif saldırganlığı akla getirmektedir. Hayvan hakkında yazılan özelliklerde de proaktif saldırganlığı hatırlatan birçok ifade bulunmaktadır.

Yazarların Katkıları: Fikir/Kavram: S.H., Z.K., P.A.; Tasarım: S.H., Z.K., P.A.; Veri Toplama ve/veya İşleme: S.H., Z.K., P.A.; Analiz ve/veya Yorum: S.H., Z.K., P.A.; Literatür Taraması: S.H., Z.K., P.A.; Makale Yazımı: S.H., Z.K.; Eleştirel İnceleme: S.H., Z.K.

KAYNAKLAR

- Kenneth D, RolfLoeber L, Lisa Gatzke-Kopp D. Thereactive-proactive aggression questionnaire: differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behavior*. 2006; 32(2): 159-71.
- Berkowitz L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychol Bull*. 1989; 106(1): 59-73.
- Dodge K, Coie JD. Social-information-processing factors in reactive and proactive aggression in children’s peer groups. *J Pers Soc Psychol*. 1987; 53(6): 1146-58.
- Ivanov O, Egorov A. Agressiya i suitsidal’noe povedenie: neiropsikologicheskie aspekty. *Nevrologicheskii vestnik (Zhurnal im. V.M. Bekhtereva)*. 2012; 44(3): 15-28.
- Salo S, Romanina E. Issledovanie gendernykh i vozzrastnykh faktorov, vliyayushchikh na formirovanie agressii. *Fizicheskayakul’tura: Vospitanie, Obrazovanie, Trenirovka*. 2012; 2: 30-2.
- Raine A, Dodge K, Loeber R, Gatzke-Kopp L, Lynam D, Reynolds C, Stouthamer-Loeber M, Liu J. Thereactive-proactive aggression questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behaviour*. 2006; 32(2): 159-71.
- Gültekin F. Saldırganlık ve öfkeyi azaltma programının ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinin saldırganlık ve öfke düzeyleri üzerindeki etkisi [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; 2008.
- Kameneva K, Ten’kov A. Agressiya v sem’e, realizuyushchayasya po sredstvom prichineniya k himicheskikh i termicheskikh ozhogov. *Fundamental’nye Issledovaniya*. 2012; 2(2): 62-4.
- Budak S. Psikoloji sözlüğü. 5. Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları; 2019.
- Enç M. Ruh bilim terimleri sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 1980.
- Banshchikova T. Agressiya kak forma psikhicheskoi aktivnosti lichnosti. *Global’nyi Nauchnyi Potentsial*. 2012; 2(11): 22-6.
- Dvoryanchikov N, Zhmagaliev M. Vzaimosvyaz’ predstavlenii o gendernykh stereotipakh i sklonnosti k agressii u nesovershennoletnikh pravo narushitelei. *Yuridicheskaya Psikhologiya*. 2009; 3: 42-7.
- Berseneva Y. Kliniko-psihopatologicheskaya struktura psikhicheskii bol’nykh s vnutribol’nichnoi agressiei. *Rossiiskii Psikhiatricheskii Zhurnal*. 2011; 3(2): 31-4.
- Fung A, Raine A, Gao Y. Cross-cultural generalizability of thereactive-proactive aggression questionnaire (RPQ). *Journal of Personality Assessment*. 2009; 91(5): 473-9.
- Kachaeva M, Rusina V. Gendernye spekty osobennosti agressivnykh prestuplenii, sovershennykh zhenshchinami. *Rossiiskii Psikhiatricheskii Zhurnal*. 2016; 6: 4-10.
- Bandura A. *Social learning theory*. New Jersey: PrenticeHall; 1977.
- Kuznetsova S, Abramova A. Gendernye osobennosti proyavlenii kosvennoi agressii. *Suitsidologiya*. 2011; 2: 15-8.
- Kuritsyna A, Bundalo N. Gendernye osobennosti proyavlenii agressivnosti i vrazhdebnosti pri posttravmaticheskom stressovom rasstroistve. *Sibirskoe Meditsinskoe Obozrenie*. 2007; 42(1): 47-51.
- Markova S. Issledovanie gendernykh razlichii agressivnogo povedeniya podrostkov. *Psikhologicheskaya Nauka i Obrazovanie*. 2012; 1: 40-50.
- Paul B, Marie S. An exploration of aggressive and prosocial behavior subtypes in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*. 2005; 33(2): 91-100.
- Fossati A, Borroni S, Eisenberg N, Maffei, C. Relations of proactive and reactive dimensions of aggression to overt and covert narcissism in non clinical adolescents. *Aggressive Behaviour*. 2016; 36(1): 21-7.
- Uz Baş A, Öz S, Topçu Kabasakal Z. İlköğretim ve ortaöğretim okullarında reaktif ve proaktif saldırganlık: Okul psikolojik danışmanlarının görüş ve yaklaşımları. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 2012; 1(23): 354-70.
- Shamlıkashvili T, Haritinov S. Agressivnost uchashchisya srednih i starshih klassov i predpochitaemie imi stili povedeniya v konfliktanii

- situatsii, gendernii aspekt. Psihologia i Pravo. 2018; 8(2): 128-51.
24. Hvan A. Osobennosti lichnosti gorodskih i selskih podroskov v kontekste psihologicheskogo zdorovia. Vestnik Nijegorodskogo Universiteta im N, Lobachevskogo. 2015; 2(28): 182-9.
25. Demirtaş Madran A. Buss-perry saldırganlık ölçeği'nin türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. Türk Psikoloji Dergisi. 2012; 24(2): 1-6.
26. Aşkın M. Bazı Kişilik Değişkenlerinin Kültürler arası Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Erzurum: Atatürk Üniversitesi; 1981.
27. Çelik H, Otrar M. Saldırganlık envanterinin türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları. M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi. 2009; 28(28): 101-20.
28. Ercan E, Ercan E, Akyol Ardıç Ü, Uçar S. Çocuklar için saldırganlık ölçeği anne-baba formu: türkçe geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. Anadolu Psikiyatri Dergisi. 2016; 17(1): 77-84.
29. Karataş Z, Yavuzer Y. Lise ve üniversite öğrencileri için kar-ya saldırganlık ölçeği geliştirilmesi ve psikometrik özelliklerinin incelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 2016; 8(17): 307-21.
30. Venger A. Psikhologicheskie risunocnhie testi. Moskva: Vldos-Press; 2002.
31. Büyüköztürk Ş, Kılıç Çakmak E, Akgün ÖE, Karadeniz Ş, Demirel F. Bilimsel araştırma yöntemleri. 17. Baskı. Ankara: Pegem Akademi; 2014.
32. Halmatov S. Çocuk resimleri analizi ve psikolojik resim testleri.2. Baskı. Ankara: Pegem Akademi; 2016.
33. Furmanova İ. Detskaia agresivnost: psihodiagnostika i korreksia. Minsk: İlin; 1996.
34. Scharf S. Gender differences in adolescent aggression: an analysis of instrumentality vs. expressiveness [Unpublished Doctoral Thesis]. Michigan: University Department of Clinical Psychology; 2000.
35. Sherbatyh Y, Ermolenko P. Problema otsenki validnosti proektivnogo testa " risunok nesushestvuyushhego jivotnogo". Vestnik o Pedagogike i Psihologii Yujnii Sibirii. 2016; 4(3): 112-7.
36. Strelkov N. Tifoanaliticheskii vzglyad na agresiyu. Suitsidologiya, 2010; 1(2): 62- 70.
37. Uzbaş A. Okul psikolojik danışmanlarının okulda saldırganlık ve şiddete yönelik görüşlerinin değerlendirilmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2009; 9(18): 90-110.
38. Yıldırım A, Şimşek H. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. 3. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık; 2016.